

Simon Rutar

Zgodovinske črtice

iz

poknežene grofije goriško-gradiške

Faksimile iz leta 1896 s spremno besedo

Založba Branko

Založništvo Jutro

KNJIGI NA POT

Pred nami je faksimilirana izdaja knjige *Zgodovinske črtice iz poknežene grofije goriško-gradiške*, goriškega rojaka Simona Rutarja. Zasluge za to ima Založba Branko, ki jo g. Branko Lušina vodi z občutkom za zgodovinske teme Goriške. Na tej točki smo z založbo našli skupni interes v Forumu za Goriško in jo moralno ter gmotno po svojih močeh podpiramo.

Forum za Goriško, združenje za preporod Goriške, je bil ustanovljen v letu 1994 kot organ civilne družbe. Skupina razmišljajočih ljudi dobre volje zaradi zaskrbljenosti za obrobni položaj, v katerem drsi Goriška na pragu tisočletnice prve pisne omembe Gorice in Solkana, sklenila da se je temu negativnemu gibanju potrebnno upreti.

V svojih programskih usmeritvah je Forum za Goriško izpostavil predvsem pomen ene najstarejših slovenskih pokrajin na narodni zahodni meji za ohranjanje slovenstva. Danes ni ta vloga Goriške nič manjša. Napovedano vključevanje Slovenije v evropske povezave, globalizacija gospodarstva in vsespoložen razvoj informatike so samo nekateri činitelji, ki temeljito spreminjajo podobo sveta v tretjem tisočletju. Kaj bo prineslo Slovencem na obeh straneh meje prosto gibanje ljudi, blaga in kapitala po vključitvi Slovenije v Evropsko zvezo, ne vemo. Se bo položaj Slovencev izboljšal in ali bomo z našimi zgodovinskimi sosedji Furlani in Italijani zaživeli v neki novi slogi in sožitju? To so vprašanja, ki so odprta in na katera nimamo jasnega odgovora. Vsekakor pa bi na to novo perspektivo slovenstva ob meji lahko gledali bolj optimistično, če nas ne bi sedanjia pragmatična politika, iz narodnogospodarsko nerazumljivih razlogov potiskala na obrobje dogajanja in pomena.

V Forumu za Goriško z zaskrbljenostjo spremljamo odnos vlade in državnih organov do Goriške in vse bolj sredotežni koncept razvoja države ter opuščanje policentričnega razvoja Slovenije. Tem težnjam se Forum za Goriško upira z opozarjanjem na škodljivost takega razvoja za Slovenijo kot celoto, kot tudi njene posamezne pokrajine. To počne z izjavami za javnost in drugimi dokumenti, javnimi manifestacijami in stiki z nosileci javnih funkcij. Kot pomembno aktivnost pa Forum za Goriško smatra seznanjanje javnosti na Goriškem in tudi širše po Sloveniji, s pomenom Goriške v preteklosti kot tudi sedanost za ohranjanje naše zahodne narodnostne meje. V tem smislu podpiramo tovrstno založniško dejavnost, ki z izdajo knjig kot je ta, omogoča spoznavanje naše preteklosti in s tem tudi rast naše samozavesti in naklonjenosti širše domovine do naše zgodovinske pokrajine Goriške.

Knjiga naj bo tudi skromen prispevki Forumu za Goriško k proslavljanju tisočletnice prve pisne omembe Gorice.

Forum za Goriško
Tomaž Beltram

Samosan benediktink v Monasteru pri Ogleju.

Na severovzhodnem oglu staroslavnega oglejskega mesta nastal je proti koncu X. stoletja slaven samostan nun Benediktink, ki se je prišteval najimenitnejšim naših dežel. Takrat so ljudje splošno pričakovali, da bode l. 1000 konec sveta. Začeli so delati pokoro in romati v sveto deželo ali pa k drugim imenitnim božjim potom. Pred odhodom pa so podarili svoja posestva cerkvam in samostanom, ker niso mogli vedeti, ali se še povrnejo v svojo domovino.

Jednaki nagibi so morda tudi patrijarha Janeza III. sklonili, da je utemeljil l. 995. nunske samostane blizu Akvileje, okoli katerega je postala s časom cela vas Monastero. Vendar pa je še le patrijarh Popo l. 1039. ta samostan bogato obdaril in takorekoč na novo utemeljil. On je daroval samostanu ves takoimenovani «červinjanski otok» med Natiso in Alšo: «Locum qui dicitur Insula Serviana cum omnibus suis pertinetiis, tam cultis quam incultis, licet etiam excolendis. Vilas quoque non longe a civitate (i. e. Aquileie:) Tercio, Cirviana, St. Martino, Muscolo, Morticini, Altura, Sacilo, Pertegulis (Perteole) cum omnibus pertinenciis earum, quae sunt a lacu qui est in summa silva (pri Nogaredu, na južni strani Tavelle), usque in terra de Castellone (Castions di Smurghin), a prato frascario (Pradicello) usque ad Calvenzan; a casa Svaldana (vzhodno od Perteol) sicut tenet Rovedula (la Fredda, rivo freddo, severouzhodno od Červinjana, kjer je kraj «le Ravedole») et Amphora rectum in Cornio (Corno pri Porpettu) sicut tenet Zumellus (rečica Zumiel teče vzporedno s Cornom) cum campis, pratris, pascuis, silvis etc. etc».

To daritev je potrdil patrijarh Popo l. 1041. in zagotovil nunam njih posestva «cum omni illa terra, quae vocatur Piuli et Faydas (blizu kraja «Ronchi di Terzo» ob potoku Malignolo, ki se izliva pod Tercom v Natiso) et quidquid est cum Malignolo sive Maligno flumine, et flumen Magnum (i. e. Natissa) et castrum Civirganum (Červinjan) usque ad flumen Rubedulae».

Patrijarh Pelegrin je potrdil vse Poponove daritve l. 1139. in opisal meje samostanskih posestev s temi besedami: «a casa Svaldana sicut tenet Rovedula et Amphora rectum in Cornio sicut tenet Humellius». Po tem takem je držala severna mesta monasterskih zemljišč od Kavencana proti zahodu nad Alturami in «Castions delle mura» do Zumiela pri Porpettu. Med opisanimi mejami spadale so torej samostanu še sledeče sedanje, v listinah ne imenovane vasi: Malborghetto, Passolato, Moruzzis, Malisana in Torre di Zuino. Na jugu je imel torej samostan mnogo močvirnega, z bičjem in jelšjem obraščenega zemljišča.

Kedaj je dobil samostan še druga posestva ob zahodnem Kornu, ki teče mimo S. Danijela in Kodrojpa, o tem do sedaj še ni znana nobena listina. Vendar pa se je moralno to zgoditi pred l. 1160., ker v zaznamku samostanskih podložnikov, katerega je opatica Hermelinda ali Ermilint okoli rečenega leta sestavila, imenujejo se tudi posestva v vaseh: Mala Scinpicca (Mala Zompicchia uzhodno od Codroipa), Bellan (Beano), Pantianic (Pantianicco) in Meleretto (Meretto di Tomba). Vsi ti kraji se nahajajo ob Cornu tjestgori proti Vidmu.

V tu omenjenem zaznamku opominja opatica tudi, naj bo «vsem krščanskim vernikom znano», da je Mingo (Domingo, Nedeljko) iz Zodna (Zoden je morda pokvarjeno od Sobt' n — Sabatin) prodal samostanu svoj vinograd in svojo hišo opatici za 28 lir in 4 denarje. Priča temu sta bila Rudilip (Rodoljub?) iz Pevme in Piligrin od Sv. Andreja. Ivan in Marin iz Zodna sta prodala jedno njivo in jeden vinograd za 11 (?) lir in 3 denarje, a priče so bile Ivan duhovnik iz Solkana (de Celcan), potem Piligrin, Budin in Stebor; Trebušac in Kos iz Sv. Florjana sta prodala za 2 marki in 40 denarjev vso svojo hišo in jeden vinograd; priče Ivan duhovnik, Piligrin Meginhard in Chuno. Budin iz Sv. Florjana je prodal svoj vinograd za 28 lir, a priči sta bila brata njegova Trebušac in Kos, potem Ulrik iz Sv. Florjana, Hugo in Božič (Nadal).

Stojan ter njegova dva sinova Bezljal (Bizlau) in Nedeljko (Mingo) iz Sv. Florjana sta prodala vse svoje posestvo, t. j. dva vinograda in jedno njivo v pričo Piligrina, Friderika, Steborja, Nedeljka in svojega brata Walta. — Gerold iz Sv. Florjana je prodal jedno njivo za 14 denarjev, priče: Piligrin, Friderik in Stebor.

Stojan iz Sv. Florjana je prodal hišo, vinograd, travnik in dve njivi za 26 lir, priče Ivan duhovnik, Piligrin in Budin. — Dietricus iz Sv. Florjana je prodal jedno njivo in jeden vinograd za tri «fertone» do (10 goldinarjev našega denarja); priče Piligrin, Rudlip, Budin in Ditrihov nečak Kos. — Neki drugi Kos iz Sv. Florjana za 9 lir svoj

vinograd vpričo Rudlipa, Piligrina, Budina in svojega strica Božiča.

Stebor iz Sv. Florjana je prodal jeden del svojega vinograda za 10 lir in 4 denarje, priče Ivan duhovnik, Piligrin, Budin in Bezljal. — Stojan in Martin iz Sv. Florjana sta prodala jeden vinograd za 10 lir, priče Piligrin, Budin, Bezljal in Stebor. — Hugo iz Sv. Florjana je prodal vinograd za 10 lir, priče Piligrin, Budin, Nedeljko in Bezljal. — Nedeljko iz Sv. Florjana je prodal jeden vinograd in vso svojo hišo za 16 lir. Priče so bile Ivan duhovnik, Piligrin, Budin, Stebor, Bezljal in še mnogo drugih.

Adalbero de Lonsnic (Ločnik z nazaliranim o) je prodal opatci za 60 denarjev jeden svoj vinograd v okolici Sv. Florjana. Med pričami beremo tudi sledeča slovenska imena: Trebušar iz Sv. Florjana in njegov sin Dominik, Zavnik, Volkonja, Tihonja, Budin in Kostinja. Vsi ti so živeli kot služabniki cerkve sv. Štefana v Akvileji. — Tudi Pernhard de Mossa je podaril samostanski cerkvi v Monasteru dva vinograda ležeča blizu Sv. Florjana.

Iz tega zaznamka opatice Hermelinde razvidimo, da je imel njen samostan premnogo vinogradov okoli Sv. Florjana in da je moral biti ta kraj takrat zeló vinoroden ter na glasu zaradi dobrega vina, ker se je opatica potrudila toliko vinogradov ravno tu kupiti. Čuditi se moramo, kako majhno vrednost so imeli takrat vinograji, ali bolje rečeno, kako veliko vrednost je imel denar!

Nadalje spoznamo malone vse šenflorjanske prebivalce med leti 1150. in 1160. po njih osebnih imenih in nekatere še celo po njih sorodstvu. Duhovnik v Sv. Florjanu je bil takrat neki Ivan iz Solkana, a Piligrin iz Št. Andreža je vtegnil biti občinski pisar, ker se nahaja povsod kot priča na prvem mestu, ali pa vsaj koj za duhovnikom Ivanom. Ali je bil «Rudilip de Poume» ali «de Pome» plemenitega rodu, o tem bi se dalo dvomiti, ker se nahaja med kmetskimi pričami.

Zeló zanimivo je videti, kako lepa slovenska imena so imeli takrat naši kmetje. Ali ne le v sv. Florjanu, marveč tudi po vseh drugih samostanskih posestvih, in celo tam doli ob Kornu, nahajamo zeló pomenljiva osebna imena slovenskih tlačanov. To je nov dokaz, kako zeló je bil nekdaj slovenski jezik razširjen globoko dolí po furlanski nižini. Zató pa moramo prav hvaležni biti vrlima beneškima rodoljuboma č. gg. Ivanu Trinku in Jožefu Jušiču, ki sta na svoje stroške izdala Hermelindin zaznamek pod naslovom: Listina iz l. 1170 — 1190 *), v Vidnu 1890.

*) Kakor je iz te razprave razvidno, mora ta listina za 20 — 30 let starejša biti.

nostjo: duhovniki, uradniki in vojaki so spremljali nune v Čedad. Pozneje so navadno tam gori stanovali, le večje slovesnosti (n. pr. spejemanje novih sestra, volitev opatice itd.) so se vrstile v Akvileji, a po l. 1751. se je samostan popolnoma v Čedad preselil.

Cesar Jožef je zatrl tudi ta samostan in njegovo premoženje so prodali 17. novembra 1782. za 184.555 goldinarjev. Posestva je kupil večinoma grof Cassis-Faraone, ki je bil ravno takrat iz Egipta prišel. Ta je daroval l. 1793. glavni marmorni altar M. D. iz samostanske cerkve novo odprti romarski cerkvi na Sveti Gori. („Soča“ l. 1890. št. 40. in 41.)

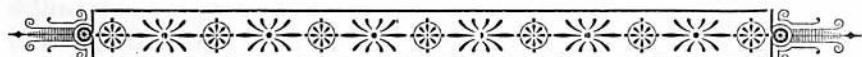
Grofje Neuhaus - Št. Maver.

Že marsikatera goriška plemiška rodovina se je preselila iz naše dežele proti severu in si pridobila tam novih posestev, n. pr. Attemsi, Thurni in dr. K tem spada tudi grofovsko rodovina «Neuhaus in Št. Maver». Ker se je nedavno omožila dedkinja te rodovine, grofica Andrejana, s hrvaškim grofom Metelom Ožegovićem, naj ob kratkem omenim te goriške rodovine in s tem tudi popravim Czörnígovo trditev (str. 657), da je omenjena rodovina «že pred kratkim izmrla».

Neuhausi so bili bajè s početka tržaška plemiška rodovina, imenovana «Borsa d' argento», ki je (po Valvasorju) dobila v last okoli l. 1280. grad Karstberg (Carsperch) blizu Golca v Čičariji. Neki Vinter «Borsa d' argento» je potem bajè l. 1313. sezidal nov grad nasproti gori Gromadi pri Podgradu (Castelnuovo), kateri je imenoval «Domus nova, Neuhaus». Temu nasproti je treba omeniti, da je iz zgodovinskih virov znano, da je goriški grof Albert sezidal okoli l. 1267. «castrum novum apud Cerolach (Cerovlje)». Goriški grofje so podelili Novigrad rodovini Borsa in še v XIII. stoletju nahajamo plemiča «Bursa de Neuhaus». Ta rodovina se je kmalu potem zeló razširila in sprejela naslov »Neuhaus von Neukofel« (= Na školju pri Škofljah ob Reki: Mitth. des Museal-Vereins f. Krain, 1890, str. 193).

V drugi polovici XIV. stoletja nahajamo Neuhouse že v Korminu. Goriški grof Majnard je dal namreč l. 1383. Simonu «de Neuhaus de Cormons» v najem za 253 mark tista posestva, katera mu je bil zastavil že grof Albert, namreč: Za lazom («Driolassa»), v Koroni, Korminu, Kravlju, Stegovcih (pri Šmarji), Ločniku, Št. Petru in Vrtojbi. Nekatera teh posestev so goriški grofi rešili l. 1498., druga pa so obdržali Neuhausi še do l. 1572. Tega leta so odstopili posestva in desetino v Stegovcih Ivanu pl. Kobenclju, a druga posestva, ki niso bila odkupljena, ostala so jim še nadalje. Listina o tem je bila sestavljena v Št. Mavru dne 22. oktobra 1572. v hiši pl. Antona Neuhaus, v pričo

Potovanje cesarja Leopolda I. po Goriškem l. 1660.

Ko je poknežena grofija goriška l. 1500. pripadla sijajno vladajoči dinastiji Habsburški, prisegli so deželnim stanov zvestobo in udanost odposlancem, katere je cesar Maks istega leta v Gorico poslal. Takisto so se Goričani poklonili odposlancem cesarja Karla V. in njegovega brata nadvojvode Ferdinanda l. 1520. Prvi Habsburžan, ki je l. 1564. osebno v Gorico prišel, bil je nadvojvoda Karol, sin Ferdinanda I., ali ne, da bi sprejel poklon in prisojbo deželnih stanov, temveč, da bi si ogledal utrdbe ob meji proti Benečanom, ki so se takrat radi družili z vsemi neprijatelji Avstrije. Goričani so z veseljem sprejeli nadvojvodo in mu na vse mogoče načine skazovali udanost in zvestobo do vladajoče hiše Habsburške.

Sto let pozneje osrečil je zopet član te prejasne dinastije, in sicer takrat vladajoči cesar sam, Leopold, Gorico s svojim visokim obiskom. Ta ljudomili in miroljubni cesar sklenil je namreč kmalu po nastopu vlade (l. 1658.), vse svoje podedovane dežele prepotovati in osebno njih prisojbo udanosti sprejeti. Dne 17. junija popoludne l. 1660. zapusti Leopold svojo prestolno mesto Dunaj in se poda najpoprej čez Semernik v Gradec, potem čez Ljubno in Judenburg v Celovec, ter od todi čez Ljubljaj v Ljubljano, kjer so se mu Kranjeci dne 5. septembra slovesno poklonili. Deset dni pozneje zapustil je cesar kranjsko glavno mesto in se podal v ladiji po Ljubljanici na Vrhniko in potem čez Planino v Vipavo, kjer je prispel dne 17. septembra.

V Vipavo so prišli cesarju nasproti najodličnejši goriški plemiči, katere je vodil tedanji goriški glavar Ernest pl. Herberstein. Leopold je prenočil v palaci grofa Lanthierija, ki je cesarja in vse njegovo spremstvo sijajno pogostil z najrazličnejšimi morskimi ribami in z izbornimi vipavskimi vini. «Veselje je bilo tako splošno», pravi opisovalec cesarjevega potovanja Lovre Kurelič*), «da se

*) L. de Churelichz, Breve e succinto racconto del Viaggio etc. dell' Imperatore Leopoldo nell' anno 1660. Vienna 1661.

je hotel celo ogenj udeležiti splošnega veselja, ali po sreči so njegovo naudušenost kmalu potolažili». (Očividno je, da se je bilo takrat v Vipavi nekaj zažgalo, pa da so požar kmalu pogasili).

Pustimo sedaj Kureliča samega pripovedovati, kako je cesar Leopold potoval po Goriškem.

«Iz Vipave odrinilo je Nj. V. dne 18. septembra in prispelo h kosilu v Šempas (S. Pass). Po kosilu je dalo Nj. V. več avdijencij, in potem so prišli nasproti vsi plemiči goriške grofije, med katerimi so se posebno odlikovali grofi della Torre po krasnih in ponosnih livrejah; potem (je prišla nasproti) velika množina plemenitih gospodov iz Furlanije in iz Beneških držav, ki so bili nalašč prišli, da bi videli veličanstveno svečanost cesarja Leopolda. Ne spominjam brezstevilne množice ljudstva («turba gentium»), ki je bila iz vseh okrajev privrela in ki je bila tolika, da ni mogla dobiti stanovanj in prenočišč v Gorici, nego morala se je po bližnjih vaseh porazkropiti».

(Iz Šempasa je potoval cesar čez Stran ali Kromberg in potem mimo sv. Trojice na solkansko cesto. Tukaj na meji goriškega obmestja pozdravil ga je v imenu grofije deželnega maršala namestnik Sigmund pl. Orzon in potem se je pomikal cesar z vsem svojim sijajnim spremstvom dalje proti mestu). «Nad 5000 domobrancev v rudečih jopičih izstrelilo je trikrat svoje puške cesarju na počast».

«Pri prvih mestnih vratih (na Kórenju) pozdravi mestni zastop (t. j. njegov načelnik Pollini) Nj. V. v italijanskem govoru in izrazi svoje veselje, da je cesarska milost Gorico za vredno spoznala, s svojim obiskom počastiti jo. (V znamenje podložnosti izroči mu mestne pečate). Potem se postavi Nj. V. pod baldahin in jezdi do farne cerkve (Sv. Hilarija), da se zahvali Najvišemu vladarju za milost, da je brez najmanjše nesreče prepotovalo nevarne gozde (pri Logateu in Planini) in najslabše ceste. (Pičanski škof Vaccano je sprejel cesarja na cerkvenih vratih in potem odpel zahvalno pesem «Tebe Boga hvalimo»). Kakor pri vhodu, tako so tudi med tem opravilom neprehnomu gromeli topi na Gradu, kjer je bilo pripravljeno stanovanje za Nj. V. in večino ministrov. Tu je prebivalo Nj. V. skozi osem dni in dajalo najmilostiveje avdijence kolikor svojim podložnikom, toliko zunanjim plemičem».

«V praznik povzdigovanja Sv. Križa je opravilo Nj. V. svojo pobožnost pri čestitih jezuitih in ko se je vračalo na Grad, nabralo se je toliko ljudstva, ne samo lastnih podložnikov, nego tudi bližnjih tujcev, ki so vedno upili «živilo Veličanstvo Leopoldovo», da je bilo zelo težko prekriti se po ulicah gori do grada».

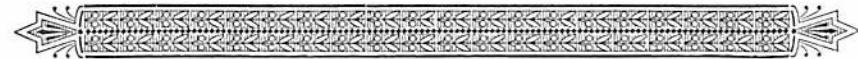
«Jednako je bilo Nj. V. tudi v praznik sv. Matevža

Grof Ivan Filip della Torre dal je bil devinski grad prenoviti in na opresno preslikati o priliki svoje ženitbe. Za cesarja Leopolda so pripravili najlepšo sobo v gradu, iz katere se je videlo največ obzorja in se užival najlepši razgled na Jadransko morje. Poklicali so navlašč tapecirje iz Benetek, da so po tedanjem okusu sobo kolikor mogoče najdostojnejše pripravili. V njo so obesili tudi veliko sliko, ki predstavlja apoteozo prejasnega gosta.

Cesarjev prihod na devinski svet so oznanjali streli iz trdnjavskih topičev. Po cesti se je ljudstva kar trlo, ker vsakdo je hotel videti svojega vladarja prav od blizu. Pred Nj. V. so jezdili počasno opravljeni vitezi na najlepših konjih, katere je premogla torriantska žrebčarija v Devinu. V gradu je sprejela vladarja in njegov dvor grofica Eleonora, markiza iz Goncage, ki je toliko let na cesarskem dvoru preživel. Grof Franc Ulrik in njegovi bratje trudili so se na vse načine, svoje odlične goste kar najsijajnojše pogostiti in jim utisniti prijetne spomine na Devin.

Torrianci so gostili cesarja Leopolda v svojem lastnem gradu. Bili so namreč posodili cesarski komori v teku časa čez 60.000 goldinarjev in zato so se vedno poganjali, da bi ta grad v svojo popolno last dobili. Cesar Ferdinand III. je bil že l. 1653. Devin Torrianceem prodal, ali o dotični vsoti in o nekaterih podrobnostih se dolgo niso mogli zjedniniti. Pri cesarjevem obisku pa so se toliko sporazumeli, da je Leopold l. 1669. podpisal definitivno pismo prodaje ter potrdil vsote, katere so bili Torrianci cesarski komori posodili.

(„Soča“ l. 1890., št. 3, 4, 5).

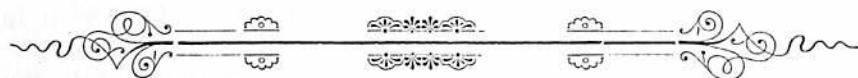

Goriški Travnik in knezonadškofjska palača.

Odkar je goriški magistrat vpeljal ime «Piazza grande» za glavni trg goriškega mesta, od tedaj je že marsikdo pozabil na prejšnje ime Travnik, le vojašnica se še vedno uradno imenuje «Travnik-Kaserne». Naš mlajši zarod morda ne ve več, da je bil v srednjem veku na tem mestu zares travnik, kateri so po nemški imenovali «am Anger». Mesto je namreč sezalo le do vhoda v «Raštela», kjer so bila postavljena železna vrata («rastello == grablje»), po katerih je cela ulica dobila svoje ime. Okoli pravega mesta je bil izkopan globok jarek, ki je vodil od začetka Raštela okoli vrta uršulink in konec Municipijske ulice čez Rabatišče zadej za «Schönhausom» proti Gradu.

Kar je bilo zunaj tega jarka, ni spadalo več k mestu, nego se je prištevalo deželi. Bila je to posebna soseska, ki je obsegala vse hiše okoli Grada in okoli goriškega mesta. Ko so po odhodu Benečanov (morda l. 1511.) pregledovali in popolnjevali urbarij goriške grofije, zapisali so po izpovedi Jurja Karuna (Korun?) «am Anger», da ta soseska ne spada pod mestno, ampak pod deželno sodnijo. Kmetje so pa vendar morali vse tiste davke in desetine plačevati, kakor meščanje, le na stražo jim ni bilo treba hoditi v mesto. Morali so tudi v gradu rabotati, in tisti, ki so imeli živino, morali so živež dovažati, potem v sili topove notri in v voziti. Poprej so bili dolžni, k večjemu jedno ali dve uri v gradu pomagati in pospravljati, pod avstrijsko vlado pa so morali po celi dan rabotati, kaderkoli se jim je zapovedalo. Ob času vojne so morali svojo sosesko posebej utrditi, drugače pa pot in brv čez Koren (po Plačutti) proti soškemu mostu popravljati (k temu mostu so morali podložniki vse grofije rabotati). Pot in brv čez Koren proti Solkanu pa so morali Solkanci popravljati, prav tako pot mimo Panovca na Lijak. (Prepis urbarja se nahaja v arhivu ljubljanskega muzeja pod znakom I/48).

Papež Pij VI. l. 1782. v Gorici.

→→→→←←←←

Redkokrat se pripeti, da papeži potujejo zunaj Italije. Blizu naših krajev sta bivala le dva papeža, namreč Aleksander III. l. 1177. v Benetkah in Gregor XII. l. 1409. v Čedadu, kamor je prišel na cerkveni zbor, katerega je bil sklical proti pizanskemu koncilu. Tem zanimivejše bode torej poročilo o potovanju papeža Pija VI. skozi Gorico na Dunaj.

Ko je bil Jožef II. razglasil znane prenaredbe, ki so globoko segale v cerkveno ustavo, in si je lastil tudi pravico, da sme imenovati škofe in župnike na Lombarskem, odločil se je papež Pij VI. potovati na Dunaj, da bi cesarja pregovoril, naj prekliče svoje reforme. To svojo namero sporočil je papež cesarju v posebnem pismu z dne 15. decembra 1781., v katerem mu naznanja, da želi «osebno in prijazno ž njim pogajati se, kakor oče s svojim sinom». Dunajsko vlado je zeló iznenadil ta sklep sv. Očeta, vendor je cesar naznanil papeževemu nunciju, «da mu bode posebna čast, papeža sprejeti», in 12. januarja 1782. so poslali cesarjev odgovor z Dunaja v Rim. Poldrug mesec potem, t. j. 27. februarja, odpotoval je papež z malim spremstvom iz Rima proti Dunaju.

O tem potovanju hranijo v vatikanskem arhivu dnevne zapisnike, katere je sestavil prvi papežev obredni mojster in spremjevalec Jožef Dini pod naslovom: «Diario storico del viaggio fatto dal sommo pontefice Pio Sesto nell'anno 1782 nel portarsi a Vienna». Te zapiske je papež sam narekoval in zato so v njih zabeleženi le bolj vtiski, katere je papež dobil na raznih krajih, ne pa veren popis njegovega potovanja. Mnogo več podrobnostij o tem potovanju izvemo iz poročil, katera je pošiljal cesarju njegov odposlanec grof Filip Kobencelj, državni vicekancelar na Dunaju.

Ta odličen član goriškega plemstva slovenske krvi in izvrsten diplomat je dobil od cesarja povelje, naj se poda na državno mejo blizu Gradišča in naj pozdravi tam papeža

v cesarjevem imenu. Jožef II. je še posebej naročil Kobencelju, naj skuša poizvedeti od papeževega spremstva, s kakim namenom da on prav za prav na Dunaj potuje, in naj dobro pazi, ali se ne pogovarja skrivaj z duhovniki in ali ne napravlja ž njimi kaka sporazumljenja. Dne 5. marca odpotoval je Kobencelj z Dunaja in prispel 10. istega meseca v Gorico z jednim delom cesarjeve osebne kuhinje. Po poti je uredil vse potrebno za prenočevanje in postrežbo papežovo. Ker je bil takrat postni čas, naročil je Kobencelj tudi sveže ribe iz Trsta. Toli posvetnim, koli cerkvenim oblastvom je povsodi zabičeval, da papež potuje «na tihem, incognito», da ga torej ni treba sprejemati kakor cerkvenega poglavavarja, da mu ni treba zvoniti, s procesijami spremljati, sploh prav nič slovesno vzprejemati ga. «Tudi da se ne sme nadlegovati s spomenicami in ustmenimi prošnjami, češ, da je to želja sv. Očeta in cesarja. Kdor pa bi vendor le želel videti papeža in govoriti ž njim, ta naj to stori ž njegovim (Kobenceljevim) posredovanjem. Vse to je uredil Kobencelj na svojem potovanju z Dunaja v Gorico in preskrbel, da je dobil v vsakem kraju, kjer je imel papež muditi se ali prenočevati, sobo za se blizu papeževega stanovanja. Vse te naredbe so bile zeló po volji cesarju, ki ni hotel, da bi prišel papež v dotiko s cerkvenimi ali posvetnimi oblastvi, da bi se ž njimi kako sporazumel. Na vsakem prenočišču je bilo postavljenih 40 mož vojakov kot straža, kjer so konje menjavali pa 14.

Tako se je zgodilo, da niti goriški nadškof, grof Rudolf Jožef Edling, ni prišel papežu pred obličeje. Cesar Jožef je bil na tega nadškofa zelo hud, ker ni hotel razglasiti tolerančnega edikta gledé drugovernikov. Papežev dnevnik ga imenuje «un ecclesiastico molto zelante.*). Ko je cesar izvedel, da je nameraval nadškof celó na Beneško papežu nasproti potovati, sklenil je, njegovo upornost kaznovati in mu naložil, naj v 24 urah razglasí omenjeni edikt in naj se potem nemudoma na Dunaj poda, ali pa naj prosi za odpust iz svoje službe. Kobencelj pripoveduje, da je zadel ta strogi ukaz škofa, kakor strela z jasnega neba, da je jokal in se posvetoval s starimi ženami, nunami in bivšimi jezuvitti ter sklenil, nič ne storiti, kar se od njega zahteva, nego pred papeža pokleknniti in od njega izvedeti svojo sodbo. Kobencelj pa si je na vso moč prizadeval, nadškofa od tega sklepa odvrniti, da bi prihranil papežu razburljiv prizor koj pri prihodo na avstrijska tla. Nadškof se je dal prepričati in se podal nemudoma na Dunaj, kamor je prišel 20. marca, torej dva dni pred papeževim prihodom. Tam je podpisal predloženo prisego pokorščine in potem se je

*.) „Jako marljiv duhovnik“.

11. aprila izročil je papež cesarju pисмено svoje zahteve, zlasti glede tolerančnega edikta, ženitvanjskih dispenz in podeljevanja duhovnih beneficij na Lombardskem. Na vse to je dobil papež same lepe besede, ki so v njem obudile upanje, da bode cesar nekoliko odnehal od svojih prenaredb. Ko tudi pri vsemogočnem ministru Kaunitzu ni ničesar dosegel, naznanih je cesarju, da je sklenil dne 22. aprila z Dunaja odpotovati. Tako je tudi storil ter se vrnil čez Monakovo, Tirolsko in Benetke nazaj v Rim, kamor je prispel še le 13. junija.

(„Primorec“ l. 1893. št. 12).

Štran - Kromberg.

Kedar se napravlajo Vipavei na Sveti Goro, uprašajo se: «Kodi pojdemo, ali po cesti, ali po straneh?» Z zadnjim izrazom mislijo reči: po krajiški poti naravnost prek obronka od kromberškega grada nad vikarjatno cerkvico «na Mokrem» in za sv. Katarino na Prevalo.

To ime Štran, Štrani je bilo poprej tudi krajevno ime in je najstarejše imenovanje sedanjega Kromberga. Ta prisojna, in nikakor tako strma «stran» je bila že v davnih časih naseljena, morda že v prazgodovinski dobi. Takrat so prebivalci sploh radi bivali na višjih in bolj oddaljenih krajih, da niso mogli sovražniki tako lahko do njih. V onih časih so ljudje bivali na Gradišču nad Ajdovščino, pri Sv. Pavlu nad Gojačami, na Vitovljah, pri Št. Mihelu, nad Gradom pri Lokah (242 m) in pri Sv. Katarini, kjer je kraj kakor nalač ustvarjen za utrjeno naselbino. Tam blizu so letos našli s cementom zidane grobe, ki so bržkone iz rimske dobe.

Tudi v srednjem veku in še pozneje je vodila glavna pot po «straneh», t. j. iz Šempasa v Ozljan in dalje mimo izvira Lijaka skozi Loke in loški grad, pod Robom, nad kromberškim gradom, mimo Komelov k Sv. Katarini in polagoma dalje na Prevalo. Loški grad je bil poprej zares »grad«, to priča njegova zidava in puškarnice v ozidju. Lastnina je bil baronov Dornberg, katerih se ljudstvo še dobro spočinja. Pripoveduje se namreč, da je neki kmet Vodopivec zadnjemu Dornberžanu s koso vrat zasekal, da je moral umreti. Ko so potem njegovi hlapci kmeta zgrabili, rekel je baron umirajoč: «Izpuštit ga, saj je bil hitrejši od mene; jaz sem ga hotel iz puške ustreliti, a on je poprej s koso zamahnil po meni».

Dalje pripoveduje ljudstvo, da sta bili zadnji potomki dve baronici, ki sta se kot mladi deklici vsak dan sprehaiali po vozni poti (sedaj je opuščena), ki vodi pod Rob, in da sta seboj vodili dva jančka pa velikega črnega psa.

cesar omenjenemu Coroniniju, da sme ime vasi Stran spremeniti v Crannp erg (doslovno prepisano), «vmb willen er vom Crannpergischen Geschlecht ist», češ, da se je njegova rodbina nekdaj pisala «Crannp erg». Tega imena naj se poslužuje kot plemiškega predikata.

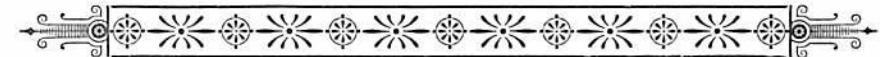
Czörnig trdi (str. 770.), da izvira rodovina Coroninijev iz volilne kneževine Mogunec, tam kjer je še sedaj mesto in grad Cronberg (severozahodno od Frankfurta), ki je ob jednem tudi zelo obiskovano mineralno kopališče. Koliko je na tem resnice, ne vém povedati. Čudno je vsekako, da imajo Coronini goro v grbu in to bi utegnilo pričati, da so slovanskega izvira iz beneške Slovenije. Tam gori nad Čedadom je stal nekdaj grad Gronumbergo ali Cronumbergo (Grünnberg), in nemogoče ni, da so dobili Coronini svoj predikat po onem gradu. Vsekako pa Kromberg nima nič opraviti s «krono» in je torej tudi italijanska spaka «Montecorona» popolnoma neopravičena. Omenjena listina pa nam priča, kako so poštene slovenske imena potujčili in jih v nemška ali italijanska spreminali, potem pa so zagnali krik, da so Slovenci poznejši pritepenci.

Ivan Filip Coronini je sezidal tudi novi grad na Strani, Neu-Cronberg, v tisti podobi, kakoršno ima še sedaj, le cvetličnjak so prizidali pozneje. Obdal je tudi vse zemljišče, ki leži okoli grada, z zidom in napravil spodej ob cesti dvoje vrat od katerih stojé še sedaj jugovzhodna. Tudi ozidje se še dobro pozna na desnem bregu Perivnika.

Po odhodu Dornberžanov vršil je sodstvo na Strani deželni sodnik goriški, l. 1615. pa je podelil cesar to sodstvo prve instance Coroninjem in sicer ne le vsega civilnega sodstva, nego tudi kriminalno sodstvo, kolikor se je tikalo razžaljenj, prepirov, pretegov in drugih takih prestopkov. V teh stvareh naj oni sodijo po najboljši vesti in prevdarku, tako, kakor je pravično in pošteno, ter od starih časov navadno in zakonito v grofiji goriški. Prizvati pa se sme vsak obsojenec na deželnega sodnika, in Coronini nimajo pravice telesnih ali celo smrtnih kazni nalagati. (Izvirna listina se nahaja med spisi grofov Kobencljev v skrinjici št. IV).

Coronini so postali l. 1634. državni baroni in l. 1687. državni grofi. Njih polni naslov se glasi: «grof in gospod v Krombergu, Prvačini, Gradiškuti, Sv. Roku, Šempasu, Vitovljah, Ozljanu, Oseku, Šmihelu, Trnovem, Lokvah in Vogerskem, ter baroni v Dornbergu, (ta poslednji naslov so podedovali po rodovini Rabatta, kakor tudi vsa njena posestva). Potomec nekdanje tolminske (Pompejus) vrste živi na Dunaju in se imenuje: grof v Krombergu, baron iz in na Prvačini in Gradiškuti ter dedni poglavarski tolminski.

(„Soča“ l. 1895. sl. 9).

Belinjska opatija.

Belinja stoji poldruži kilometer od Akvileje proti jugu ob cesti v Belvedere, ki leži na tistem mestu in v isti smeri, kakor nekdanja glavna ulica («Cardo maximus») staroslovne Akvileje (Ogleja). Tu je stal v starih časih hram boga Belena ali Belina, katerega so Oglejčani kot svojega patrona zelo spoštovali. Rimljani so ga primerjali bogu solnca Apolonu (Herodot I. VIII.) Nemški učenjaki so radi trdili, da je bil Belin keltsko božanstvo, češ da so bili stari prebivalci oglejske okolice Kelti. Ali slavni zgodovinar Mommsen je dokazal (Corpus Inscriptionum latinarum, zv. V. del 1. str. 84, št. 732), da je bil Belin letarsko (torej s početka ilirsko) božanstvo, ker se njemu posvečeni spominki nahajajo le v Karniji, t. j. v Akvileji, Konkordiji in Julium Carnicum (današnji Zuglio). Mnogo spominskih kamnov našli so ravno v Belinji.

Goriškim Slovencem je še dan danes Belin dobro znan. Imenujejo ga svetega in pravijo, da se z njegovim ključem ozdravlja očesne bolezni. (Iz tega se spozna prav lahko bog svetlobe in solnca). Na južni strani Čedada stoji še zdaj cerkvica z imenom S. Beleno.

Ko je začelo v Ogleji krščanstvo evesti, osameli so hrami poganskih bogov. L. 389. prepove cesar Teodozij malikovalstvo pod smrtno kaznijo. Tedaj je prenehala paganska služba božja in razdraženo ljudstvo je zrušilo krievoverske hrame in kipe. Tako je razpadel tudi Belinov hram v Belinji. Ali čez malo časa se je vzdignilo na onem mestu svetišče krščanskega Boga. Pobožno sporočilo pripoveduje, da je ukazal oglejski patrijarh Marcellinus okoli l. 485. sezidati na razvalinah Belinovega hrama krščansko cerkev sv. Martina. Pri njej je postavil samostan in šolsko poslopje ter izročil vse menihom, ki so živeli po pravilih sv. Benedikta.

Ali komaj je bil začel samostan svoje plodonosno delovanje, že je prihrumela velika nevihta nad-ánj. Sirovi Avari ali Obri, ki so bili mesto Hunov posedli ogersko

zdeli iz najboljše ilovice in črno-svetlo pobarvani, izmed katerih ima jedna na dnu od zunaj in znotraj vtisnjeno staroarijsko znamenje «svastika».

Nekatere zdele imajo podnožje, in iz takih so se razvile kupice z visokim podnožjem. Tudi te so zeló široke in imajo rob na znotraj obrnjen. Posebno tri posode te vrsté so zeló zanimive, ker imajo prevrtano podnožje: jedna ima dve nasprotni pakrožasti lunkni, drugi dve pa po trikotne lunkne. Kupice z visokim podnožjem nimajo ne ornamentov, ne vzviškov ali ročajev, izvzemši nekatere, ki so bolj zdelam podobne.

Vse te posode so bile gotovo doma izdelane, in sicer brez lončarskega kolesa. Čisto drugačni pa sta dve posodi iz najfinješe bledo-žolte ilovice, ki imata podobo grških vaz. Prva je takoimenovana «oinochoe» (205 mm visoka), t. j. ročki podoben vrč z visokim ročajem in žlebastim livkom v podobi peresa. Druga («kylix») je iz jednake tvarine in podobna mali skledici (81 mm visoka) z dvema lepima, vodoravnima ročajema na gorenjem robu. Njena zunanja plat je okrašena z rudečimi pasovi. Obe ti dve posodi sta izdelani na lončarskem kolesu.

Zanimivo je tudi opazovati, katere vrste lončenih posod so se nahajale skupno v jednem in istem grobu. Dr. M. je spoznal, da tiste posode, ki se dobivajo najpogosteje, namreč loneci z malim ročajem in pa zdele, se nahajajo tudi največkrat skupaj, dočim so le redko priložene kaki drugi posodi. Zdele same brez lonev se dobé zeló redko, pač pa so prav navadni osamljeni loneci z malim ročajem.

Najdragocenejše posode iz svetolucijske nekropole so steklena torila, katera pa se zeló redko nahajajo. (Dr. Marchesetti jih je našel 5, Szombathy 2). Izvzemši jedno, so vsa ostala torila barvana, napravljena iz steklene paste. Ta pasta je temno-zelena ali temno-modra ter prevlečena z rumenimi in belimi črtami. Vsa ta torila imajo visok ročaj in merijo 47 do 55 mm.

Čudno je, da so našli leta 1890. v bronastih posodah tudi dve torili iz tenkega lesa, ki sta imeli po 55 mm v premeru.

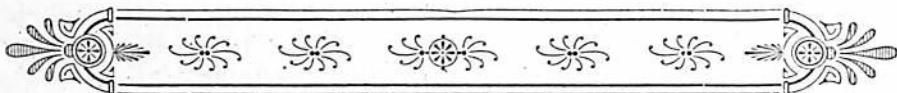
Med nakrasninami svetolucijskimi stoje na prvem mestu fibule, katerih je toliko in tako različnih, kakor malo kje drugodi. Tu nahajamo vse vrste in vse mogoče oblike tega nakraska, tako da se moramo čuditi izvrstnosti dela in visoki stopinji popolnosti. Velika večina fibul je izdelana iz brona, manjšina pa (one s prostim lokom) iz železa. Včasi pa sta ti dve kovini združeni, tako da je n. pr. igla železna, ostalo pa bronasto. Vseh fibul je nabral dr. Marchesetti pri Sv. Luciji 1737, in sicer največ kočastih (360), potem prostoločnih (347) in certoških (248). V grobih so bile fibule

ali posamezno, ali pa v večjem številu skupaj. Največ jih je bilo 16 v jednem grobu. Navadno se nahajajo le kačaste in certoške fibule v večjem številu skupaj.

Vse fibule imajo tri različne oblike: prostoločnate, ali kotančaste, ali pa imajo mesto loka kakošno živalsko podobo. V svetolucijski nekropoli se nahaja mnogo ločnatih fibul najstarejše oblike, t. j. podobne so sedanjim zapenjačam (Sicherheitsnadel) za žensko obleko in nimajo prav nič okrašenega loka. Večina svetolucijskih fibul ima polokrožne loke, le izjemoma so bolj stisneni. Ali te primitivne fibule niso zadostovale naprednemu prebivalcem, nego začeli so lok krasiti, naredili so ga bolj debelega, napravili mu počezne zarezze, prikovali mu vozle in kolutice itd. Zatika je pri polokrožnih fibulah manj skrbno izdelana, navadno prav kratka in nima nikoli bucka na koncu. Ker se je lok fibule na obleki videl, obešali so nanj obročke, kolesca, verižice, kraguljčke, prstane, ključke, rokice, kleščice, igle, pločevinaste trikotice itd. Na jedni polumesečni fibuli so visele štiri poprečne pločice, ovite z bronasto žico, a na pločice je bilo pritrjenih več precej dolgih verižic, ki so imele na koncu obešene po dvojne kotance.

Širokoločne fibule imajo prav dolge zatike in bucke na koncu. Včasi se lok na znotraj tako razsiri, da dobi obliko pijavke. Čolničaste fibule so navadno zelo velike in imajo včasi okoli zatike mali obroček, s katerim se je igla pričvrščala. Večkrat imajo take fibule bucke in bradavice na loku, zlasti takrat, če ta ni od znotraj žlebasto izdolben, nego raven. Najpogosteje pa se nahajajo pri Sv. Luciji kačaste fibule, ki imajo mesto tečaja kolutico med lokom in iglo. Lok je zakrivilen navadno jedenkrat, redkejše dvakrat. Ob zavojih so pričvrščene razne nakrasnine: od zunaj navadno bucki, ob straneh pa kolutice in kolesca. Te nakrasnine so včasi izdelane iz jantarja. Certoške fibule so tudi širokoločne, ali razlikujejo se od drugih po tem, da imajo konec zatike na zunaj zakrivilen bucek s precejšnjim vratom. Njih zatika je redko daljša od tretjine lokove dolžine in mesto tečaja imajo tudi včasi kolutico ali kroglico.

Najlepše so one fibule, ki imajo mesto tečaja špiralno navito cev iz bronaste žice. Pri tej fibuli so najbolj skazovali svetolucijski kovači svojo umetnost, in ta vrsta fibul se je ohranila tudi v latenski dobi ter se pozneje spremeniла v rimske fibule z dolgim tečajem. Včasi se nahajata celo dve žičasti špirali, kakeršnih še niso našli do sedaj v Italiji. Lok je navadno okrašen s počeznimi zarezami in brazdami, ki so bile bržkone napolnjene s kakim emajlom, ali pa ima na zunanjih strani pričvrščene tri do pet kolutic. Konec zatike se nahaja ali na zunaj zakrivilen bucek, ali pa glava kake živali (konja, zmaja). Mnoge špiralne fi-

Zgodovinske črtice o Gorici.

Blizu tam, kjer priteka bistra Soča v nižino, vzdiga se ob njenem levem bregu osamljen grič, ki je že prazgodovinske prebivalce vabil k naseljenju. Pozneje so Slovenci sezidali na njem vas Gorico, ki se l. 949. prvikrat omenja s tem imenom. Bila pa je tedaj odvisna od bližje župnije Solkan, kjer se je nahajal (na severovzhodni strani vasi) tudi okrožni grad, katerega je podelil cesar Oton III. l. 1001. furlanskemu grofu Verihenu. Ta, ali pa njegovi nasledniki Epenstajnci, so sezidali goriški grad in se začeli po nje imenovati goriške grofe. Lurnsko-bistriški grofi so obzidali potem tudi vas na griču in dobili od cesarja dovoljenje vsaktedenskega tržnega dne (14. junija 1210.). L. 1225. (?) ustanovi sv. Ant. Pad. prvi samostan v Gorici (na Star. trgu, blizu stare cerkve sv. Marka, in pozneje sv. Antona st.). Tržni kraj je vabil vedno več naselnikov in ti so začeli staviti svoje hiše tudi zunaj obzidja ob pobočji griča proti ravnini. Kmalu so si sezidali dvorniki goriških grofov in njih plemeniti služabniki hiše v Gorici in ravno takó vse važnejše plemiške rodovine iz cele grofije. L. 1307. podeli grof Henrik III. obzidanemu trgu mestne pravice in mu podeli pravilnik, da si je smelo samo zbirati svoje uradnike ter pobirati malo užitnino (n. pr. od soli) za vzdrževanje mestnega ozidja in vrat. Tedaj so začeli Goričani misliti na svojo župnijo. Že l. 1298. je stala mala kapela v gornjem mestu, l. 1356. pa tudi v spodnjem. L. 1400. dozidajo tudi lastno farno cerkev sv. Hilarja (sedaj stolna) in si postavijo svoje pokopališče na Starem trgu. Ko se je prebivalstvo namnožilo, začeli so zlasti dvorniki zidati vedno več prostornejših hiš proti stolni cerkvi in ulici Raštelu. Ta doljni del sicer ni imel meščanskih pravic, vendar so imeli plemiči tu svojega sodnika in svojo upravo. Še le l. 1455. podelil je gróf Ivan tudi dolenjemu kraju mestne pravice in združil oba dela v jedno mesto. Tedaj so napravili okoli dolenjega mesta nasip in pred njim globok jarek (ali «grapo»), ki je

vodil od severne strani Raštela čez Travnik okoli vrta uršulink, potem preko municipijskih in kraških ulic ter okoli Starega trga in Lanthierjeve palače za Strassoldovim vrtom proti grajskemu ozidju. Grof je dovolil mestu poleg trgov tudi vsakoletnih sejmov, a od teh mu je moralo plačevati 14 mark na leto. Da bi mesto še bolj povzdignil, zapovedal je isti grof, da morajo vsi deželani v Gorici hoditi po tujega blaga in obrtnih izdelkov. Določil je tudi uradno vse cene, zlasti za kruh, meso in olje. Širje odborniki izmed plemičev so nadzirali vse prodajalnice, zlasti ostro mesnice. Za uboge bolnike ustanovili so bili že v XIII. stoletju bolnišnico svete Marije na sedanjem Stolnem trgu. Pod grofi se je bilo naselilo več nemških plemičev in obrtnikov v Gorici, a pod Avstrijo prihajali so vedno bolj italijanski naselniški. O stanovskih zborih za časa grofov vemo prav malo, pač pa da je imelo mesto svoje posebno starešinstvo (dvanajstjivo), ki se je zbiralo v občinski hiši v gorenjem delu mesta ter volilo in plačevalo svoje uradnike. L. 1507. se čita: «Actum sub loggia comunitatis». Mesto je imelo torej svojo lopo ali «ložjo», kjer so nove ukaze razglasili, kakor po vseh beneških mestih. L. 1412. (12. dec.) je potoval cesar Sigismund skozi Gorico v Čedad, da bi kaznoval Tristana Savorgnana. — Pod avstrijsko vlado se je marsikaj spremenilo v Gorici. Prvi Habsburžani so še dajali kovati poseben denar za Goriško, n. pr. Maksimiljan I. z napisom «Comes Goricie». Tudi še na poznejših bakrenih denarjih Habsburgovcev se še vidi grb goriških grofov. Vsled beneške okupacije (od marca 1508. do julija 1509.) sprevideli je bilo prebivalstvo prav zdatno pomnožilo. Iz urbarjev XVI. stol. spoznamo namreč, da je bilo tudi že na Travniku («am Anger») mnogo hiš, ki so plačevale deželnemu knezu. Potegnili so tedaj jarek iz potoka Korna na korenjski ulici okoli grada in potem mimo sv. Roka do stare pošte, a od todi čez Studenec zopet v Koren. Kot posebni predtrdnjavci v obrambo mesta moramo smatrati za se utrjena građova Cingraf in Turn (sedaj villa Böckmann). Stanovi so si sezidali svojo lastno hišo v dolenjem mestu (tam, kjer je sedaj deželni odbor), a tudi meščani kmalu za tem svojo občinsko hišo, za kar so dobili od vlade 200 gld. podpore (1562.). Zlasti mnogo je storil za povzdigo mesta deželni glavar Franc Thurn (1542-69.). Ta poklic je izurjenega zdravnika Mattiola iz Tridenta in po njegovih nasvetih dâ mesto kanalizovati, mestni jarek občistiti ter obzidje zvišati. Isti vpelje tudi redarstvo, požarni red in prepove ostro beračenje po mestu (za domače reveže je skrbela posebna družba

dobijo se tu zajci, lisice, kune, rysi, volki, medvedje, jeleni in vsa plemena divje perutnine. A ljuba in prijetna je ta deželica očem domačinov (danes pristavimo: in zlasti inozemcev) zaradi milega svojega podnebja, dobrega vina, čistih vod, in vsled lege svoje.

Opisavši nam tako nekako v pregledu, kar podaja goriška zemlja domačega živeža, nadaljuje dr. Mužnik tako le: «Vsakovrstnih rib dobivajo prebivalci iz bližnjega jadranskega morja».

Za tem preide pisec k podrobnostim svojega predmeta.

«Stanov — tako piše — razločujem čvetero. Prvič kmetske: drugič služabnike in meščane najnižje vrste; tretjič meščane v boljših razmerah, četrtač plemiče in bogatine; in tako hočem tudi o vsakem stanu posebej povedati na kratko, kako živí. Vendar si kmetsko ljudstvo v tem ni povsem enako, kajti se razločuje po krajevnih razmerah dežele».

Najpriprostejše — po naših razvajenih pojmih rekli bi najslabše — živeči so imenovanemu zdravstvenemu svetniku — Tolminci. O njih vše povedati, da živijo le o mleku, siru, vrtnih pridelkih in zelenjadi (bodi sveži, bodi usoljeni), o nekej gostej kaši, ktero napravljajo — iz mleka in vode (in ktera nas spominja najstarejše jedi Rimljjanov), dalje o kruhu v dimu posušenem in o vodi. Ti «vegetarijanci» osemnajstega stoletja izneverovali so se le o prazničnih svojih navadi, o katerih so si privoščevali mesa posušenega v dimu (svinjskega, ovčjega ali govejega) in kuhanega v sočivji ali zelenjadi; o takih priložnostih pili so tudi vino, pa samo v krčmah.

Gosteje in v večji meri privoščevali so si vina Kapalcici in Brici, kteri niso sūšili kruha v dimu, ampak pekli podpepelnike (kakor pastirji krompir).

Poljančani ali prebivalci ravni Ijubili so polento (ti se pač nišo spremenili), in sicer nekako bolj trdno kuhanjo in s soljo in z maslom, ali pa s slanino zabeljeno. Kruha in vina seveda niso pogrešali, kakor ne Kraševci, kteri so vrh tega imeli mleka in sir v izobilji.

«Služabniki in obrtniki nižje vrste živijo skoraj le o kruhu in vinu, razen tega jim je v hrano tudi sočivje in sir».

«Prebivalci v srečnejših razmerah jedo vsak dan goveje ali drugo meso, zelenjad in sočivje ter pijejo vino». Premožni slednjič in plemiči obkladajo kakor povsod tudi tu svoje mize z vsem, kar umé pripraviti «učena kuhinja». V navadno pijačo rabi vino in voda; vina se, kar je umljivo, večja množina popije v onih krajih dežele, kjer raste trta.

Za tem govori naš deželní zdravnik o pivu. O njem trdi, da ga na Goriškega ne kuhajo; a prinesli so ga sem pred 100 leti iz Ljubljane, (morda iz sedanje Auerjeve pivovarne, kjer se je nekdaj, kakor znano, tudi cesar Jožef II. nastanil). Žganja se za onega časa ni pilo čez mero v področnem okoliši dr. Mužnika. Izmej tujih vin, ktera so sladila obede in večerje bogatih Goričanov in osobito plemičev, omenja naš auktor vin iz otoka Cipra, s Španjskega in Francoskega.

Iz teh podrobnostij v narodnem živenji izvaja splošne sklepe in nahaja, da so prebivalci te deželice bolj z mernimi v jelu nego v pilu, in da so pitju najbolj udani oni deželani, ki stanujejo v goratih krajih, kjer ne raste vino; ker pridejo le redko do njega, se ga o takih prilikah čez mero nasrkajo, ter jih toliko laže premaga in upijani.

A pravi narodni greh Goričanov vidi Mužnik v lagotnosti in lenobi, ktera je, kakor se izraža, pri vseh stanovih že «udomačena». «Če opazujem — tako piše od besede do besede — kmetovalce, vidim, da delajo le o gotovih, letnih časih, a ostale dni in vso zimo preživijo brez dela».

Ta neprilika morala se je čutiti za onega časa tudi v sosednjih deželah (n. pr. na Kranjskem), ker drugače bi kmetijska družba za Kránsko ne bila prav v onih letih (okolo 1776.) pod darilom razpisala vprašanje, ktera postranska dela bi bilo kmetu najbolj priporočati?!

Mužnik je torej že pred 100 leti motril na domačo obrtnijo, ktera se dandanes po pravici tako močno poddarja, kajti dodal je zgornjemu izreku opazko: «če bi se (kmečko ljudstvo namreč) v tem času (v zimskih dneh) bavilo s prejо, tkanjem, z izdelovanjem raznih lesenih rečij, lahko bi si izdatno zboljšalo svoje siromašno stanje».

Nadaljujoč svoje opazovanje stanovskih razmér, pravi: «Motreč rokodelce, našel sem, da so večinoma ubožni, ker so udani lenobi, pijančevanje in igraje zanemarjajo svoja opravila; tudi zapravijo ne redko v enem dnevu, kar so si v celiem tednu prislužili; za bodočnost ne skrbijo in ne hranijo za prihodnji dan, za to se pa godí, da zbolevi revno lakote poginejo. Če opazujem bogatine, vidim, da živijo tudi oni po večjem brez skrbi in opravka; mlajši popusti učenje, so okusili komaj prvi poduk v lepih vedah, in se udajo igri, lovui in razkošnemu življenju. Niti sebi niti državi niso v prid, in pognavši očetovo premoženje padejo navadno v največjo revo».

Po tej dolgej graji, ktera dandanes pač ni (?) opravljena, preide pisec k opisu «temperamenta» Goričanov, pred pa nam pojasni, kar piše Boerhave o temperamentih.

VI.

Videli smo že, da so bili Slovenci odvisni od Avarov. To ljudstvo, kot nomadski divjaki, katerim je vojna rokodelstvo, a plenenje in pustošenje zabava, je moralo biti neprijatelj vsakemu ljudstvu, ki se je živel s svojim delom. Tak narod so bili Slovenci, in zato se ne smemo čuditi, da so morali mnogo trpeti od Avarov, ker ti, ki niso sami obdelovali zemlje, so hoteli kakor trotje uživati plode njih dela in truda (Bradaška o. c. pg. 273). A ne le zemljo so morali Slovenci za Avare obdelovati, ker se sami niso hoteli pečati s poljedelstvom, nego podpirati so jih morali tudi v vseh njih bojih. Slovenci so se morali biti v prvih vrstah, med tem ko so Avari stali bolj od zadej. Še le če niso mogli Slovenci sami premagati sovražnika, so jim priskočili Avari na pomoč. Zaradi tega dvojnega bojevanja so jih baje imenovali «Winidi bifulci». Čez zimo so prihajali k Slovencem, katerih žene in hčere so morale služiti avarske pohotnosti. Tirjali so od njih neprenesljive službe, a povrhu tega še davek (Fredegar, Chronicon, cap. 48).

Veliko tega je pretiranega (Šafařík, Starožit. II. pg. 313), in le oni Slovenci, ki so bivali bliže sredine avarskega kraljestva, so občutili huje njih surovost. Gotovo je pa, da so morali hoditi Slovenci v vse boje z Avari in jim pomagati, bodisi proti Bizantincem, bodisi proti Langobardom. Če nam torej viri tudi ne imenujejo izrečno Slovencev v zvezi z Avari, moramo si jih vendar pri vseh njih podjetijih zraven misliti.

Iz tega pa še ne sledi, da se mora gospodstvo Avarov nad Slovenci stalno, urejeno in povsodi enako misliti, kakor bi nekateri pisatelji radi (Muchar o. c. IV. 166—67). Niti davka niso stalnega plačevali, saj to tudi ni bilo mogoče, ker Slovenci so živel demokratično, brez urejene vlade, kakor n. pr. Langobardi, nego Avari so prišli k Slovencem, kendar se jim je poljubilo, in vzeli so seboj, kar so našli. Avarske gospodstvo je bilo torej le faktično, a ni imelo nobenega pravnega naslova in zato se je pogosto menjalo. Kendar so mogli Slovence z veliko silo pritisniti, je bilo grozno, kendar so pa morali svojo moč na drugo stran

obrniti, odleglo je Slovencem, in avarske gospodstvo je včasih popolnoma prenehalo (Muchar o. c. pag. 287). Torej vidimo Slovence v avarske bojih ne kot njih podložnike, nego kot njih zavezničke, čeravno prisiljene.¹⁾

Da so bili vkljub temu Slovenci neodvisni in še celo močni, kaže nam to, da so iskali frijulski vojvode večkrat pri njih pomoči in zavetja (n. pr. Arnefriti Pemmo), kakor je tudi okoli l. 630. do 700 bolgarskih (t. j. slovenskih) družin bržkone pri slovenskem vojvodu Valduhu našlo zavetje. Gotovo je tudi, da je bilo slovansko gostoljubje Langobardom znano, in vedeli so, da je bil vsak Slovenec dolžan braniti pomoči iščočega tujca, če treba tudi s svojim življenjem.

Tudi je bil slovenski jezik tako potreben in imeniten, da so ga celo na vojvodskem dvoru znali. Vojvoda Radoald se je naučil slovenščine v Čedadu in ko je živel pozneje v Beneventu, je mogel s Srbohrvati govoriti, ki so bili napadli ono vojvodino (P. D. IV. 45).

Langobardi so hoteli osnovati v Italiji mogočno kraljestvo in ga, kakor poprej Goti, razširiti čez ves polotok. Zlasti kralja Authari (585.-590.) in Liutprand sta hotela to doseči z vso silo. A temu podjetju so se protivili najpoprej Bizantinci, ki so imeli še lep kos Italije v svoji oblasti in so upali tudi ostalo nazaj dobiti; dalje Franki, ki niso mogli trpeti mogočnega soseda poleg sebe, in pozneje zlasti papeži, katerih moč je v ravno tej dobi začenjala naraščati in kateri so postavili z modro politiko začetek

¹⁾ O razmeri Slovencev in Avarov velja, kar pravi Niebuhr (Geschichte Assurs u. Babels seit Phul, pg. 120) o Medih in Skythih: «Skythi so morda Mede jako hudo potolkli, pa vendar je utegnila podložnost zadnjih biti prav majhna, kakor so tudi nemški kralji z Attilo bolj kot zaveznički, nego kot podložniki šli v vojsko. Narava takih ljudij je, da si le prvi sad zmage osvoje: davek, pašnike, dovoljenje, da smejo pleniti, da od zmage do zmage hité in bogate dežele plenijo. Pri tako rahli podložnosti se ne smemo čuditi, da je mogel Kyaxares kot skythski vazal svojo moč širiti, kakor hitro se je od prvega napada oddahnil. Ako beremo zgodovino ruskih velikoknezov pod mongolsko nadvlado, razumemo, da je dovolil gospod svojim podložnim delati, kar so hoteli, če so ti le davek plačevali in niso mongolskimi čed na pašnikih nadlegovali. Dà, čisto lahko bi se dalo razlagati, ko bi našli zapisano, da so se skythske čete z mediško vojsko ali pa proti nji bojevale. Kaj je mari perzijskemu šahu ali pa sultanu, če se Turkomani, Kurdi in Beduini med seboj bojujejo in če se z enim ali drugim malo več druhali zjedini? Tudi Madjarom je bilo ravnodušno, ali so se nemški kralji morda kje bojevali, in za mezdó bi se bile ogerske čete ravno tako zvezale, kakor z nasprotniki združile». — Kakor je torej Kyaxares lahko Nine (625) napadel, tako so se mogli tudi Slovenci bojevati z Langobardi in se pod Samom še celo znebiti avarske podložnosti.

Grimuald je bil prisiljen zbrati svojo vojsko in jo peljati proti Avarom. Sredi polja postavi svoj ostrog in zraven gostovalne šotore za avarske poslance (Abel pg. 113). Ker je pa imel le majhno vojsko, je ukazal tej marširati več dni zaporedoma mimo avarske poslancev v različni obleki in opravi, kakor bi dohajale zmerom nove čete. In Avari so res mislili, da je to brezstevilna langobarška vojska. Grimuald je v tem še potrdi, rekoč: «Z vso to bojno množico, ki ste jo videli, napadem precej kakana, če ne zapusti hitro Forojulskega». Ko so to poročili poslanci kakanu, je ta odšel nakrat z vso vojsko v svojo deželo. (P. D. V. 21).

Tudi tukaj je veliko pretiranega. Avari gotovo niso odšli le iz strahu pred Grimuldom, nego na podlagi sklenjenega miru, katerega pogoji nam niso znani. Bržkone so morali Langobardi odstopiti kakanu bogate darove, saj nam je znano, koliko denarja si je znal izviti od bizantinskih cesarjev.

O legi kraja Fluvius nam ni nič natančnejega znano. Viviani (o. c. pg. 32.) pravi, da se ti kraji sedaj imenujejo «Fiume» (Reka), a ne omeni dalje njegove lege. Linhart (o. c. pg. 142.) meni, da se je oni boj v Vipavski dolini odločeval, ker Vipava se imenuje pri starih Fluvius Frigidus. Tudi Abel (Paulus D. pg. 113.) je tega mnenja. A gotovo je, da je moral ta kraj ležati kje na Forojulskem. Saj se nahaja jako veliko krajev, ki se reka, italijanski Fiume, imenujejo.¹⁾

Po Lupovi smrti mu je hotel sin Arnefrit slediti v vojvodstvu, a ker se je bal Grimualdove oblasti, utekel je k

¹⁾ Fluvius (Flovius) je gotovo ona reka, katero omenja 364 let pozneje listina cesarja Konrada II. — L. 1028. podari namreč ta patrijarhu Popu velik gozd «med Sočo in morjem in pod cesto, ki se navadno imenuje ogerska («strata Hungarorum», pozneje «strata alta» t. j. cesta iz Palme nove v Codroipo in dalje v Pordenone) do tistega kraja, «ubi flumnius Flumen nascitur», in ob tej reki navzdol do Medane, ter med Medano in Livenco» (Rubeis Monumenta ecclesiae Aquilejensis pg. 503). Ta reka Flumen se sedaj imenuje «Fiume» in izvira pri vasi S. Lorenzo, jugozapadno od Valvasona, izliva se pa pri vasi Brische v reko Sile, ki potem v Meduno teče. Blizu izvira Reke, ravno pod železnično progno iz Vidma v Benetke, ste dve vasi enakega imena, t. j. Fiume piccolo in Fiume grande. In ravno tukaj moramo iskati kraj one bitke l. 664. (665). — Tudi se nahaja okoli Medune še več slovenskih krajevnih imen, ki kažejo, da so nekdaj Slovenci tudi ob spodnjem porečju Medune bivali. Tako je tik Pordenona na severni strani kraj «Slavons». Blizu izliva Medune ste vasi Brische (tudi nad Šempetrom je vas Brischis, slov. Brišča) in Carnizai, ter ime Meduna samo bi utegnilo biti slovansko. — Tako tudi Livenza = Livnica.

Slovencem v Karantan (fugit ad Sclavorum gentem in Carnuntum, quod corupte *) vocitant Carantanum). S pomočjo Slovencev si je hotel zopet pridobiti svoje vojvodstvo. Bržkone pridere čez Pontebo na Forojulsko, a je bil pri gradu Nemas (apud Nemas, Neumasumcastrum) napaden in ubit (P. D. V. 22). Nemas je sedanji Nimis (slov. Néme) nad Teržiznom (Tricesimo), a ne kakor Muratori misli, Mazo pri Venconu.

Potem je bil dobrotljivi Vectari (Juvectari) vojvodom postavljen (664.; Šafařík: po letu 670). Ko se Slovenci slišali, da je odšel v Pavijo, so zbrali veliko vojsko, da bi Forojuli napadli. Pri kraju, ki se Broxas imenuje, postavijo svoj ostrog. Toda Vectari je bil že prejšnji večer odšel iz Pavije, o čemur niso Slovenci nič vedeli; ker so pa že bili njegovi ministerjali domov odšli, poda se sam, ko zve o Slovencih, s petindvajsetimi možmi (nekateri rokopisi imajo 22, drugi 26) proti njim. Toda ko pride Vectari do nadiškega mosta, kjer so stali Slovenci, sname čelado z glave in se dá tako spoznati (bil je namreč plešec). To je Slovence tako zmešalo, da so bolj na beg, nego na boj mislili. Zdaj jih napade Vectari z onimi, ki so bili pri njem, in jih tako potolče, da je le malokdo odšel. (Drugi rokopisi imajo: «da je od 5000 mož le malokdo odšel». (P. D. V. 23).

Reichart (Thesaurus topog.) je menil, da je Broxas sedanji Brazzano. Cluverius (Antiq. Ital.) išče sicer ta kraj nad Čedadom proti Koroškemu, a ga ne ve natanjko določiti. Pons Natisonis pa stavi v Terzo, «quo loco mola frumentaria amni imposita conspicitur». (Primeri: Muratori S. S. I. pg. 483). A edino pravo je Vivianijevo mnenje (o. c. II. pg. 36. in 37.), katero so tudi drugi geografi potrdili (Mannert o. c. III.), da je Broxas sedanja vas Brisches, slov. Brišče, ob levem bregu Nadiže nad Šempetrom. «Pons Natisonis» pa ne more biti drugi, nego oni nad Čedadom pri Ažli.

Če po Pavlovem pripovedovanju sklepamo, niso bili oni Slovenci, ki so takrat Forojulsko napadli, beneški Slovenci, nego morali so priti iz goriških gor ob Nadiži dol. Ker se niso prav upali v tuji deželi, ustavili so se že pri

*) To je «manija» učenjakov, da se bahajo z «ljudsko etimologijo», in ravno naš Pavel to dokazuje na mnogih mestih.

na svojo stran in si tako prisvojil tudi Forojulsko. Rotgaud je ostal vojvoda (Andreae Bergam. Chron. Pertz SS. III. pg. 234). Toda spuma se zopet na korist Deziderijevega sina Adelhisa in l. 776. ga Karol premaga in odstavi. Tako so se Franki približali Slovencem tudi od te strani.

Gotovo je bilo, da se Franki ne ustavijo na meji mirnih Slovencev, nego da si tudi te prisvoje, zlašti ker so hoteli pokoriti zadej stoeče Avare. Zaradi razpora med Franki in Bizantinci napade Karolov sin Pipin l. 788. Istro in Liburnijo ter si podvrže pri tej priložnosti vse Slovence tja do Panonije. S frankovsko nadvlado se začenja nova doba v slovenski zgodovini.

Še istega leta uredi Karol v Ratisboni novo pridobljene dežele. Naredil je iž njih «marke» (krajine), katere je izročil frankovskim grofom. Forojulsko z Goriškim in morda tudi z Istro je spadalo k trevižanski marki, katero je dobil mejni grof Markar. Markarju je sledil (795.) Erih in Erihu Cadolaus (Cadolach 799-819) in temu zopet Balderich. Ker se ni bolgarskim napadom uspešno branil, ga odstavi Ludovik Pobožni l. 828. in razdeli njegovo marko na 4 grofije; Forojulsko, Istro z delom Kranjskega, Dolensko in spodnje Štajersko (marchia juxta Souwam). Po bertnjanskih virih (Formentini, Beiträge zur Geschichte v. Görz) bi bilo takrat Goriško pripadlo Koroškemu (?). Leta 825. izroči Ludovik Pobožni svojemu sinu Ludoviku Nemcu z bavarskim podkraljestvom tudi Koroško. V naslednjem času je ostala ta dežela v oblasti bavarskih vojvod, pod katerimi so vladali različni grofi Koroško. (Dümmler süd-östliche Marken, Archiv f. österr. Gesch. Quellen X.)

Verjetnejše je pa, da je ostalo Goriško l. 828. pri Forojulskem. Vsled verdunske pogodbe (l. 842.) je dobil Forojulsko kot del Italije cesar Lothar. Ta je postavil za mejnega grofa svojega svaka Eberharda (846. ali 848). L. 867. mu je sledil sin Unhroch (Hunrock) in okoli 875. brat poslednjega Berengar, ki je leta 888. dospel do časti kralja italijanskega.

Kdo je vladal Forojulsko od l. 828. do 846., ni znano, kaže se pa, da so morale takrat vladati v deželi jako anarhične razmere (Primeri: Podrecca, Le Vicinie, pg. 29). Andreae Bergam. Chron. cap. 13. (Pertz SS. III. pg. 235.)

piše: «Multa fatigatio Langobardi et oppressio a Scelavorum gens sustinuit usque dum imperator Forojulanorum Ebhardtus principem constituit». Slovenci so torej zopet ponovili svoje sovražne napade na Forojulsko. Vendar si ne smemo misliti v tem kaj posebnega, nego le mejne prepire, kakor so se še v poznejih stoletjih med obema deželama pogosto pripetili.

Dodatek k str. 105.

Težje je razložiti ime Medarija. Z ozirom na to, da je bila meja med Italijo in Koroško še v prvi polovici srednjega veka pri Vratih (vzhodno od Kokove, kjer se dolina zelo zožuje), mislili bi lahko na Medgorje, kjer stoji župnijska cerkev s starimi slikami. Na travniku blizu te cerkve, ne daleč od Zilice, so taborili 1. maja 1227. koroški vojvoda, njegov točaj Herman Ostroviški in Kol Finkensteinki s 100 drugimi vitezi. Ti so pozdravili nemškega pevca Ulrika Lichtensteinskega, preoblečenega kot Venera, z besedami: «Bog vas sprimi, kraljeva Venus!»¹⁾ Ulrikovo potovanje je bilo «oficijelno» naznanjeno in zato ga je koroško plemstvo dočakalo na deželni meji. Prva koroška trdnjava je bila Strassfried, sedaj razvalina nad Medgorjem.

Popravljen in popolnjen ponatis iz «Soče» 1875. št. 10—16

¹⁾ Weiss, Kärtens Adel bis 1300. S. 44.

je tudi ime «Fluvius frigidus» = mrzla reka. Ta pridevek se nobeni drugi vodi v teh krajih bolj ne prilega, nego ravno Hublju, ki teče tik Ajdovščine. Ker izvira malo više izpod skalovja iz podzemeljskih jam, v katere se odceja mokrota trnovske planote, zato je njegova voda izredno mrzla in celo škodljiva za travnike. Tako tudi o leži četrte postaje ne ostaja nobenega dvomba več.

Od Ajdovščine naprej je držala rimska cesta — kakor že vemo — proti Hrušici.¹⁾ Morala se je torej počasi vzdigati in siliti navzgor po južnem obronku Grebena (Kolka, 964 m.). Naslednja postaja na tej črti je bila Ad Pirum, IX milj od «Castrum» (Itin. Hieros.), t. j. 13·3 km., prav toliko, kolikor znaša daljava od Ajdovščine do Podkraja. Tu je morala torej ležati omenjena postaja.

Ali ker Podkraj še ne leži na visočini, v pravi Hrušici, zato se je pozneje skazala potreba, staro postajo malo naprej pomakniti, t. j. na bolj samotno in nevarno mesto, kjer je mogla bolje ustreznati popotnim potrebam. Zato imamo na tabuli zabeleženo novo postajo In alpe Julia, XV milj od Castre. Ako je ta daljava (22 km.) pravilno sporočena, tedaj je morala ta postaja ležati že onstran najvišjega mesta v Hrušici, t. j. pri razvalinah cerkvice sv. Jere, kjer se rimske ozidje še dobro pozna. Od todi naprej ni bilo več daleč v Longaticum (Dolenji Logatec). Tudi Mommsen stavi postajo «In Alpe Julia» na iztočno stran od Hrušice.²⁾

Druga cesta iz Akvileje proti iztoku je peljala mimo najnotrajnejšega zaliva Jadranskega morja in potem naprej po robu Krasa na jedno stran v Trst in primorsko Istro, na drugo stran skozi notranjo Istro proti Trsatu. Po tej cesti so se bili razširili Karni celo do Trsta, katerega Strabon «karnsko vas» imenujejo (l. VII. 5, 2). Z druge strani so pa tudi Istri po tej cesti proti Italiji silili in skušali prepoditi Rimljane od Akvileje (l. 180 pred Kr.).

To cesto beleži jedino le Itinerarium Antonini, ki navaja sledeče postaje: Akvileja XII, Fonte Timavi XII,

¹⁾ Prim.: Postojinsko okr. glavarstvo pg. 134., 158., 160., in 224.

²⁾ Corpus Inscriptionum Latinarum Vol. V. pars. II. tab. I.

Avesica XVIII, Ad malum XVII-25·16, Ad Titulos XII-17·76, Tersatico.

Prvo postajo ni težko določiti: nahajala se je ob Timavi blizu današnjega Sv. Ivana Devinskega. Tudi Peutingerjeva tabula ima na tem mestu zaznamovano postajo, le da navaja daljavo od Akvileje s XIII miljami (20·7 km.), kar se bolj ujema z resnico, ako vzamemo, da je šla ta cesta skozi Papariano, Ronke in Tržič k Timavi. Tukaj se vidi na tabuli veliko poslopje načrtano, ki pomenja toplice. Tudi sedaj izvirajo blizu onde mineralni studenci, ki služijo tržiškim toplicam. Strabon pripoveduje, da je stal ob viru Timave hram tracijskega junaka Dijomeda s prijaznim logom, imenovanim Timavum. Tudi božici Dijana in Minerva sta imeli tukaj svoje hrame in svete gaje. V novejših časih so se našli pri Sv. Ivanu nadpisi, ki pričajo, da je stal na tem mestu tudi hram «carskega upanja» (Spes Augusta).

Mommsen misli¹⁾, da se je pri izviru Timave cesta razdelila: desna črta da je peljala proti gradu Pucinum in naprej v Trst, a leva (poglavitna) pa čez Prosek in Materijo proti Trsatu. Ali kdor pozna svet med Devinom in Prosekom, pritrdi nam, da ste obe cesti še na dalje ostali združeni in da je bilo še le na Proseku mogoče, da se je jedna panoga odcepila proti Trstu. Blizu Nabrežine, zlasti v ondotnih kamnolomih, potem blizu Šempolaja in Praproti so se našli tudi rimske nadpisne kameni.²⁾ Na ta način zaznamovana je smer rimske ceste, ki je gotovo (vsaj poglavitnemu delu) po istej črti peljala, kakor danšnja deželna cesta skoz Nabrežino in Križ na Prosek.

Pucinum je bil znan starim zavoljo izvrstnega črnega vina, ki je tam rastlo in kateremu je carica Livija Augusta pripisovala svojo visoko starost 82 let. Livius, lib. XIV. cap. 6). O tem vinu piše Plinij (Historia naturalis lib. XIV. cap. 6): «Gignitur in sinu adriticu maris, non procul a Timavo fonte, soxeo colle, maritimo afflato, paucas coquente amphoras». Na drugem mestu (XIV. 3.) pravi, da je «omnium nigerimum», in na tretjem (XVII. 4.): «Picina vina in saxa coquuntur».

¹⁾ Corpus Inscr. V. 2. pg. 76.

²⁾ Ravno tam.

ZGODOVINSKE ČRTICE SIMONA RUTARJA

Kobarški rojak učitelj Andrej Gabršček se je v Gorici od leta 1889 z naglimi koraki podajal po uredniških, založniških (izdajateljskih) in tiskarskih poteh. Pričel je najprej kot urednik tednika *Soča*, nato je postal leta 1893 lastnik tiskarskega podjetja (»Goriška tiskarna A. Gabršček«), kar mu je omogočilo založniško delovanje, v katerega dvajsetletnem delovanju je izreden uspeh dosegla knjižna zbirkna Slovenska knjižnica (skupaj 191 zvezkov); v celoti je v njegovi založbi v dvajsetih letih izšlo preko tristo knjig. Poleg drugih knjižnih zbirk je Gabrščkova založba izdajala tudi kažipote po Goriško-Gradiščanski (od l. 1894), kasneje po Kranjskem, Trstu in Istri. Leta 1894 je Gabrščkova založba prvič izdala tudi *Koledar za navadno leto 1895 veljaven v goriški nadškofiji*. S koledarjem, ki ga je urejal takrat že starosta goriške publicistike Andrej Marušič, pa Gabršček očitno ni imel veliko sreče, saj je izšel z nekoliko spremenjenim naslovom (1895: *Koledar za prestopno leto 1896. Veljaven sosebno v goriški nadškofiji*; 1896: *Koledar za goriško nadškofijo za navadno leto 1897*) in v povečanem obsegu, le še za leti 1896 in 1897. V goriškem koledarju za leto 1896 je 80 strani zavzela separatna objava *Zgodovinske črtice iz poknežene grofije goriške in gradiške. I. del.* Avtor zgodovinskih črtic je bil Simon Rutar. Njih objava se je nadaljevala v koledarju za leto 1897 (str. 95-170) vendar z navedbo, da gre za drugi del. Iz obeh delov je nastala knjiga *Zgodovinske črtice iz poknežene grofije goriško-gradiške*. Pri združitvi obeh delov je prvi ohranil prvotno oštreljenje strani, drugi del pa so morali znova oštreljeti (str. 81-156; v celoti obsega knjiga 160 strani). Naslovni list knjige je ohranil prvotno podobo, zato navaja leto izida 1895, medtem ko nosi naslovnicu leto 1896. Na naslovнем listu piše, da gre za prvi del, prav tako je zapisana tudi na naslovnicu rimska številka ena. Tako je mogoče razumeti, da so morda založnik in avtor knjige pripravljali objavo drugega dela črtic.

Zgodovinske črtice iz poknežene grofije goriško-gradiške so že četrta knjiga zgodovinarja Simona Rutarja v faksimilirani obliki. Med slovenskimi zgodovinarji in domoznanci ni še nihče imel tolikšne pozornosti potomcev (v faksimiliranem ponatisu so izšla na primer dela J. J. Valvasorja, A. Krempela, S. Kranjca, I. Vrhovnika) redki so tudi slovenski književniki (P. Trubar, I. Cankar), ki bi doživeli toliko faksimiliranih izdaj svojih objav. Sicer pa so tudi Rutarjeve črtice ponatis, saj so v knjigi objavljenе razprave in članki izšli najprej v raznih publikacijah (*Soča*, *Nova Soča*, *Primorec*, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*) ter nato – kot že povedano – v ločenih separatih dveh letnikov koledarja za goriško nadškofijo. Knjiga, ki izhaja sedaj v faksimilirani obliki, je potemtakem izbor že objavljenih razprav in člankov predvsem o krajevni zgodovini goriške dežele.

V letih 1895-1896 je Rutar že preko dvajset let intenzivno sodeloval v slovenskem (pa tudi v nemškem in v italijanskem) tisku, saj je prva njegova zgodovinska objava izšla v goriški *Soči*, septembra 1874. V dnevnom tisku se je oglašal že pred tem z objavami dnevnih vesti.

Do konca leta 1896, ko so črtice izšle, je Rutarjeva bibliografija štela že 272 enot (knjige, članki, razprave, ocene, krajevi zapisi). Do svoje smrti je tej številki dodal še skoraj šestdeset enot, med temi je bila tudi knjiga o Beneški Sloveniji.

Tolminski rojak Simon Rutar se je že v dijaških letih odločil, da bo raziskoval domoznanstvo rodne dežele in je v ta namen zbiral gradivo v domačih knjižnicah in arhivih ter po terenu. Z objavami pa je začel leta septembra 1874, ko je končal prvo leto študija zgodovine na graški univerzi. To leto je objavil tudi svoje edino literarno delo povest *Miramar*. Potem pa se je posvetil izključno zgodovinski in zemljepisni stroki ter objavljal vse do smrti (1903), vendar je svoje raziskovalno zanimanje širil tudi izven meja goriške dežele. Poljudnejše članke je namenil za objavo v časnikih in časopisih kot so bili *Soča*, *Slovenski narod*, *Edinost*, *Laibacher Zeitung*, *Wiener Zeitung*, *Nova Soča*, *Učiteljski tovarš*, *Primorec*. Rutarjeve znanstvene objave pa so objavile leposlovne revije in zborniki kot *Zvon*, *Kres*, *Ljubljanski zvon*, *Letopis Matice slovenske*, *Ilustrovani narodni koledar*, izvestja gimnazij v Gorici, v Boki Kotorski in 2. gimnazije v Ljubljani, pa tudi izrazito strokovne periodične publikacija kot *Mittheilungen des Musealvereins für Krain*, *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*. Rutarjevi prispevki so bili objavljeni tudi v glasilu osrednje državne komisije za spomeniško varstvo (*Mittheilungen der k.k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und histor. Denkmale*), v nemških strokovnih zemljepisnih glasilih (*Zeitschrift für Schul-Geographie*), v glasniku splitskega arheološkega muzeja (*Bullettino di archeologia e storia patria*) in drugod. Leta 1882 je izdal dve knjigi in sicer *Zgodovino Tolminskega* (1882) in *Domoznanstvo poknežene grofije Goriške in Gradiščanske za meščanske šole in učiteljišča* (Dunaj 1882), v dveh knjigah je izšla *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska* (1892, 1893), bil skupaj z Lukom Jelićem in Franom Bulićem soavtor vodnika po Splitu, ki je leta 1894 izšel posebej v italijanskem in hrvaškem jeziku; leta 1896 pa je izšel prvi snopič dela *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra*.

Ni znana Rutarjeva odločitev ali pa morda pobuda založnika (Andrej Gabršček), da objavi nekak zbornik svojih goriških preteklosti posvečenih spisov, predvsem tistih, ki so od leta 1874 izhajali v *Soči*. Tako zajema knjiga trinajst različnih objav, izmed teh je deset izšlo v Koledarju za leto 1895, preostale pa v koledarju za naslednje leto. Seveda je Rutar pripravil izbor saj ni upošteval drugih objav kot so bile časopisni članki o Brdih (*Soča* 1879), Kozlovem robu pri Tolminu (*Soča* 1879), vipavskih trgih (*Soča* 1879), Bovcu in Bovškem (*Soča* 1879), Krasu (*Soča* 1880) ali pa opis Aninega praznika v Trenti (*Laibacher Zeitung* 1889). Prav tako tudi ne revijalnih objav kot so bile razprave o Nemškem Rutu (*Kres* 1882), Štivanu (*Ljubljanski zvon* 1882, 1883), Ogleju (*Ljubljanski zvon* 1884) ter izrazito strokovnih o Svetem Križu na Vipavskem (*Izvestja Muzejskega društva ta Kranjsko* 1892) ter o goriških posestih Novi Grad in Završnik (*Švarcenek*) na Krasu (*Mittheilungen des Musealvereins für Krain* 1895).

Izbor objavljenih člankov in razprav je bil opravljen tako, da se je mogel bralec seznaniti s preteklostjo goriške dežele od prazgodovine dalje. Vendar gradivo ni bilo objavljeno po kronološkem redu, saj so teme iz antične zgodovine Goriške pa tudi iz zgodnjega veka, objavljene v osrednjem delu, predvsem na koncu knjige (članki z zaporedno številko 8, 11-13), vendar je srednji vek zajet tudi v članku o samostanu benediktink v Monasteru pri Ogleju, označen s številko ena. Ta Rutarjev prispevek je predvsem pomemben zaradi objave listine benediktinske opatice Hermeline iz druge polovice 12. stoletja. Dokument, ki govori o posesti samostana, priča o slovenski prisotnosti v Furlaniji in je v znatni meri pomagal zgodovinarju Milku Kosu pri njegovem študiju o nastajanju in poteku slovenske zahodne etnične meje. V srednji vek sodi tudi

članek o opatiji Belinja pri Ogleju (številka 7). Prispevek (številka 2) o šentmaverskih gospodih Neuhaus je bil edini v knjigi še neobjavljen, članek Zgodovinske črtice o Gorici (številka 9) pa je bil prvič objavljen v Dodatkih (str. 124-126) knjige *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska* (Ljubljana 1892-1893). Krajevnozgodovinski je članek o Kromberku in tamkajšnjih gospodih Coroninijih (številka 6). V cerkveno zgodovino Goriške sodita članka o goriškem Travniku in nadškofijski palači ter zapis o potovanju papeža Pija VI. na Dunaj skozi Gorico. Po sodobnem Churelizhevem besedilu je Rutar prevzel opis potovanja cesarja Leopolda I. po Goriškem leta 1660; o tem je pisal tudi prvi goriški zgodovinar p. Martin Bavčer, Rutar njegove objave ni poznal. Kratek zapis o zdravniku Muzniku (številka 10) je v prvi objavi izšel s podpisom Petra pl. Radicsa (Radies), kar pa je bilo očitno pomota.

Kot osma po vrstnem redu je bila objavljena razprava o prazgodovinskih izkopavanjih v gornjem Posočju. Razpravi o antični podobi Goriške sta objavljena na zadnjem mestu in sicer ima *Topografija goriške dežele za časa Rimjanov* številko dvanajst, trinajsti in zadnji pa je prispevek o rimskih cestah po Vipavski dolini in po Krasu. V zgodnji srednje vek pa posega sega razpravljanje o razmerju med Langobardi in Slovenci (številka 11).

Koledar za goriško nadškofijo za navadno leto 1997, prinesel je drugi del Rutarjevih črtic, je izšel ob božičnih praznikih leta 1896. Črtice pa so izšle v februarja 1897, njih ovitek nosi letnico 1896, naslovni list pa 1895. Datum izida je mogoče dognati na podlagi reklamnih oglasov v goriški *Soči*, ki pa sicer ni o knjigi ni posebej poročala. Edino omembe vredno vest je mogoče najti v *Ljubljanskem zvonu* (1896, str. 55) ob izidu *Koledarja za prestopno leto 1896*: »Te črtice, imenitne bodisi v strogo zgodovinskem, bodisi v kulturnozgodovinskem pogledu in prezanimive zlasti za Goričane, katerim je oledar v prvi vrsti tudi namenjen, so sicer res samo ponatisnjene iz raznih časopisov, v katerih so bile izvirno objavljene, tukaj so v celoto zbrane. O tem pa dvomimo, da bi bil razvrstitev teh črtic, ki ni povsem kronološčna, zagrešil pisatelj sam, in če je naše domnevanje resnično, sam prof. Rutar ne bo z njo zadovoljen.«

Danes so arheološke in zgodovinske raziskave v mnogočem prerasle Rutarjeva spoznanja. Omenjeno je že bilo delo Milka Kosa o slovenski zahodni meji (Razprave znanstvenega društva za humanistične vede, 1930), o potovanju cesarja Leopolda I. po Goriškem je sestavil obširno študijo Peter Štih (Pater Martin Bavčer. Ob štiristoletnici rojstva. Nova Gorica 1995). Danes tudi vemo veliko več o zdravniku Muzniku (več objav B. Marušiča). Prav tako tudi o prazgodovinskih izkopavanjih v gornjem Posočju, zlasti v poročilih in objavah Staneta Gabrovec, Draga Svoljšaka in Mitje Guština. O slovansko-langobardskih razmerjih je pisal Bogo Grafenauer predvsem zlasti v komentarjih k slovenskem prevodu Pavla Diakona *Zgodovine Langobardov* (Maribor 1988). Več je tudi študij o antični podobi Goriške, nastale so zlasti kot rezultat arheoloških izkopavanje (P. Petru, D. Svoljšak, D. Vuga, N. Osmuk, B. Žbona). O Št. Mavru pod Sabotinom je po Rutarju največ pisal Anton Kutin pa tudi še nekateri drugi pisci (R. Bednarič, A. Rejec, V. Klemše). Podobno velja za Kromberk, ki ima svojo zgodovino v dveh manjših krajevnih zbornikih (1974, 1986). Vsemu navedenemu navkljub pa so *Zgodovinske črtice* vredne ponovne objave s priporočilom bralcu, da je treba Rutarjeva spoznanja preveriti in obogatiti z vsem tistim, kar je nastajalo v sto in več letih o prvega izida knjige.

Branko Marušič

Simon Rutar

ZGODOVINSKE ČRTICE

IZ POKNEŽENE GROFIJE GORIŠKO-GRADIŠKE

Faksimile iz leta 1896 s spremno besedo

Spremna beseda

Branko Marušič

Izdana in založila

Založba BRANKO, Nova Gorica

Ul. Gradnikove brigade 27

in

Založništvo JUTRO, Ljubljana

Črnuška c. 3

Za založbi:

Branko Lušina in Stane Kodrič

PRI IZDAJE KNJICE JE SODELOVAL TUDI FORUM ZA GORIŠKO,
KATEREGA POMEMBNA DEJAVNOST JE TUDI SEZNANjanje JAVNOSTI NA GORIŠKEM IN TUDI
ŠIRŠE PO SLOVENIJI O POMENU GORIŠKE V PRETEKLOSTI KOT TUDI V SEDANJOSTI
ZA OHRANjanje ZAHODNE NARODNOSTNE MEJE.

SODELOVANJE PRI IZDAJI JE TUDI SKROMEN PRISPEVEK FORUMA ZA GORIŠKO
K PROSLAVLJANJU TISOČLETNICE PRVE PISNE OMEMBE GORICE.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4-15)

94(453.3)

RUTAR, Simon

Zgodovinska črtice iz poknežene grofije goriško-gradiške / Simon Rutar;
Ispremna beseda Branko Marušič. - Faksimile iz leta 1896 s spremno besedo.

- Nova Gorica : Branko ; Ljubljana : Jutro, 2000

Izv. izd.: V Gorici: Goriška tiskarna, 1896

ISBN 961-6079-71-9 (Branko)

107091200